

Alkoholizm jako zagrożenie rodziny w świetle poradników oraz publicystyki społecznej i naukowej w Królestwie Polskim u schyłku XIX i na początku XX wieku¹

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest syntetyzujące omówienie wiedzy, opinii i postaw wobec alkoholizmu jako problemu rodziny i społeczeństwa w poradnikach i publicystyce w Królestwie Polskim w okresie „wchodzenia w nowoczesność”.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Główne pytanie zostało sformułowane następująco: Jak w analizowanym piśmiennictwie problematyzowano alkoholizm jako zagrożenie rodziny? W nawiązaniu do niego można postawić kilka szczegółowych: Jakie czynniki wpływały na zmiany postaw wobec alkoholizmu jako problemu rodziny i społeczeństwa? Które środowiska uznawano za szczególnie zagrożone tą patologią? W jaki sposób problem alkoholowy był formułowany w kontekście bieżących dyskusji na ogólne tematy społeczne? Zastosowano metody badań historyczno-pedagogicznych, w tym metodę filologiczną, służącą analizie tekstów źródeł historycznych.

PROCES WYWODU: Po wprowadzeniu w temat przedstawiono trzy wyodrębnione zagadnienia: obraz pijaństwa jako problem społeczny i moralny w piśmiennictwie religijnym, kwestia medykalizacji alkoholizmu, widoczna również w kontekście rozważań o rodzinie, wreszcie obecność w źródłach problemu alkoholowego opisywanego jako przyczyna degeneracji rodziny i społeczeństwa.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Sposób ukazywania alkoholizmu ulegał istotnym przeobrażeniom. Dyskusja na temat alkoholizmu jako czynnika zagrażającemu rodzinie i wychowaniu młodego pokolenia łączyła się z polemikami na wiele ogólnych tematów, takich jak relacje między rodziną a społeczeństwem, rola religii i nauki w rozwiązywaniu problemów społecznych, znaczenie rodziny w koncepcjach odbudowy polskiej państwowości.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Analiza wypowiedzi o alkoholizmie jako zagrożeniu rodziny może służyć dalszym badaniom nad konstruowaniem obrazu rodziny i przemianami jej etosu u progu niepodległości.

→ **SŁOWA KLUCZOWE: RODZINA, ALKOHOLIZM, KRÓLESTWO POLSKIE**

¹ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018-2023 nr projektu 01SPN 17 0020 18, kwota finansowania 751 222 zł.

ABSTRACT

Alcoholism as a Danger to Family in Guides and Social and Science Journalism in the Kingdom of Poland at the Turn of the 19th and 20th Century

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to discuss in a synthetic way knowledge, opinions and attitude toward alcoholism as a problem of family and society in guides and social journalism in the Kingdom of Poland during the period of "entering modernity."

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem can be formulated as follows: in what way alcoholism as a danger to family has been problematised in analysed literature? In connection with that more detailed problems can be taken into account: what kind of factors influenced on shift of opinions of alcoholism as a problem of family and society? Which environments were said to be in danger of this pathology? In what way the alcoholism problem was formulated in the context of current debates over general social issues? The methods of historical and pedagogues researches have been used, including philological method which is employed to analyse texts of historical sources.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: After introduction to the problems three isolated questions were presented. One of them is the picture of drinking as a social and moral problem in religious literature. The other are question of medicalisation of alcoholism, existing also in the context of considerations about family and, finally, the presence of alcoholism shown as the reason of family and society's degeneration in sources.

RESEARCH RESULTS: The way of presenting the alcoholism underwent crucial transfigurations. Discussion about alcoholism as a factor which threatened the family and the education of the young generation was a part of the polemics about many general questions like relationships between family and society, the role of religion and science in solving social problems, the role of the family in the conceptions of the polish statehood's reconstruction.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The analysis of statements concerning alcoholism as a danger to family can be helpful in further researches of the creating the picture of family and changes of its ethos on the threshold of independency.

→ **KEYWORDS:** FAMILY, ALCOHOLISM, THE KINGDOM OF POLAND

Wstęp

W dyskusjach o zagrożeniach i problemach społecznych na ziemiach polskich w XIX w. ważną perspektywę odniesienia stanowiła rodzina. Była osią rozważań w debatach nad trudnymi zjawiskami, takimi jak migracje, pauperyzacja, zmiany modelu życia w obliczu przeobrażeń cywilizacyjnych. Sytuacja rodzin, zwłaszcza w mniej zamożnych środowiskach, budziła niepokój działaczy społecznych i politycznych, duchownych,

przedstawicieli inteligencji. Szczególna troska o rodzinę w polskich realiach wynikała z roli, jaką jej wyznaczano w warunkach braku własnej państwowości. W publicystyce społecznej i naukowej dokonywano heroizacji zadań i funkcji rodziny, uznając ją za podstawę społeczeństwa i rękojmię zachowania tożsamości narodowej (Bołdyrew, 2008, s. 315). W XIX w. taką funkcję przypisywano zwłaszcza rodzinom ze środowisk elitarnych; na przełomie XIX i XX w. zaczęto podkreślać znaczenie także rodziny chłopskiej jako depozytariusza polskości. Mikroprzestrzeń nie tylko ziemiańskiego dworu, ale również chłopskiej chaty stawała się symbolem makroprzestrzeni narodowej.

Intensyfikacja przeobrażeń społecznych, politycznych i kulturowych w Królestwie Polskim (szczególnie w najbardziej uprzemysłowionych guberniach – warszawskiej i piotrkowskiej) w drugiej połowie XIX i na początku XX w. powodowała wzrost obaw dotyczących sytuacji rodziny oraz wychowania czy socjalizacji dzieci i młodzieży. Jednym ze zjawisk uważanych za szczególne zagrożenie dla rodziny był alkoholizm. Dyskusja na ten temat toczyła się już w pierwszej połowie XIX w., ale w okresie półwiecza po powstaniu styczniowym z każdą dekadą pojawiało się coraz więcej publikacji poświęconych temu zagadnieniu. Wyznaczano nowe strategie analizy problemu alkoholowego, wyodrębniano kolejne związane z nim kwestie. Pierwszym środowiskiem w Królestwie Polskim, które systematycznie podejmowało temat alkoholizmu, było duchowieństwo katolickie.

Pijaństwo jako problem jednostki i rodziny w poradnikach i publicystyce religijnej

Zaangażowanie duchownych katolickich w propagowanie trzeźwości w pierwszej połowie XIX w. polegało przede wszystkim na aktywnej kampanii antyalkoholowej prowadzonej w środowisku włościańskim. Od lat 30. XIX w. duchowieństwo parafialne, mimo licznych utrudnień ze strony władz zaborczych, zakładało towarzystwa trzeźwości. Sytuację zmieniło wydanie przez władze carskie w lutym 1863 r. nakazu ich rozwiązania (Bołdyrew, 2016, s. 117). Wobec utrzymującego się w kolejnych dekadach XIX w. zakazu prowadzenia zorganizowanej działalności trzeźwościowej duchowni skoncentrowali się na propagowaniu wstrzemięźliwości od alkoholu w czasie kazań; część tych nauk wydano drukiem. W rezultacie powstało bogate piśmiennictwo religijne adresowane do ludu, mające na celu realizację duszpasterskiego programu walki z alkoholizmem, co było szczególnie istotne w warunkach braku możliwości zakładania bractw abstynenckich.

Część książek o szkodliwości pijaństwa autorstwa duchownych miała kilka wydań; stawały się one ważną kategorią lektur ludności chłopskiej, kształtując jej system wartości i postawy wobec świata, podobnie jak inne utwory z zakresu religijnej literatury użytkowej (modlitewniki, katechizmy, pobożnościowe teksty literackie itp.). Do najpopularniejszych należały poradniki autorstwa księży i zakonników: Karola Mikoszewskiego, Tadeusza Szubstarskiego, Germana Grabowskiego (podpisującego książki pseudonimem X.G.G.), Józefa Rafała Mazurkiewicza (podpisującego książki pseudonimem X. Raf. Kar.), Ignacego Kłopotowskiego, Franciszka Jakuba Martyniana Możejewskiego, którego *Słowa prawdy*

o pijaństwie i trzeźwości oraz rady dla trzeźwych miały cztery wydania – pierwsze ukazało się w 1863 r., ostatnie w 1916 r. Pozostające przez wiele lat w obiegu czytelniczym poradniki pełniły ważną funkcję w propagowaniu moralności, której integralnym elementem była apoteoza trzeźwości. Jako *exemplum* warto przytoczyć słowa K. Mikoszewskiego, który w *Kazaniach o pijaństwie*, przypominanych także w pracach innych duchownych, podkreślał, że pijący osłabia rozum,

ten dar boży, którym miał poznawać Boga, wieczność, swoje nieśmiertelne przeznaczenie, którym rozważając dobrodziejstwa Boga, miał wielbić Stwórcę swojego, pijanica, zalewa to światło gorzałką (Mikoszewski, 1862, s. 129).

Pisał, że używanie trunków osłabia zdolności człowieka, odwodzi go od szlachetnych działań, budząc „chęć bezrządu i różnych występków”. Zwracał uwagę także na społeczne konsekwencje nałogu, który doprowadzał do poniżenia człowieka, „ubezwładniając go jako członka społeczności, zubożając rodziny i całe kraje, trzymając w zezwierzęceniu i ciemnocie masy ludności wiejskiej i miejskiej” (Mikoszewski, 1862, s. 130).

Wydawane drukiem kazania i pogadanki były ważnym elementem propagowania trzeźwości w XIX, a także na początku XX w., mimo że duża część tych publikacji przedstawiała odwołujący się do realiów przeduwłaszczeniowych, anachroniczny obraz świata włościan. Forma i treść poradników podejmujących szkodliwość pijaństwa wpisywała się w konwencję wyznaczaną przez tradycję religijną związaną ze społeczeństwem rolniczym. Charakterystyczną cechą obrazu rzeczywistości konstruowanego w piśmiennictwie tego typu była niezmiennosc porządku społecznego i przywiązanie do tradycyjnych wartości.

We wszystkich poradnikach i zbiorach kazań pisano, że pijaństwo jest grzechem oddalającym człowieka od Boga. Jednocześnie wielokrotnie podkreślano tragiczne konsekwencje nałogu dla rodziny alkoholika. Osią konstrukcyjną wielu tekstów było przedstawienie nieszczęścia, będącego wynikiem nałogu alkoholowego – prócz opisów przedwczesnej śmierci pijaka zamieszczano informacje o doświadczeniu przez jego rodzinę agresji, przemocy, nędzy, wykluczenia. Często konstruowano skonwencjonalizowany *orbis interior* rodziny, której topografia opierała się na tradycyjnych rolach mężczyzn, kobiet i dzieci, z dominującą postacią ojca, pełniącego funkcję żywiciela, suwerena, autorytetu. Podkreślano, że nałóg ojca przekreśla trwałość i szczęście rodziny, staje się przyczyną cierpienia żony i dzieci. Jednocześnie duchowni dostrzegali problem spożywania alkoholu przez kobiety – temat w dużej mierze przemilczany w piśmiennictwie świeckim. Ksiądz T. Szubstarski podkreślał: „nie ma na świecie gorszej rzeczy jak ta, gdy żona, gdy matka się rozpije” (Szubstarski, 1917, s. 9). Pijących kobiet dotyczyła osobna część poradnika księdza G. Grabowskiego. Pisał o demoralizującym wpływie pijącej matki na dzieci i destrukcyjnych skutkach jej nałogu dla całej rodziny (X.G.G. [German Grabowski], 1883). Opis relacji alkoholiczki z krewnymi i lokalną społecznością nawiązywał do stereotypowego obrazu pijącej kobiety, której przypisywano skłonność do agresji i awanturnictwa.

Drugim ważnym nurtem piśmiennictwa religijnego, podejmującego problematykę nadużywania alkoholu, była publicystyka. Liczne odniesienia do tej kwestii pojawiały się

w czasopiśmie katolickich, jak np. „Kronika Rodzinna” i „Przegląd Katolicki” (pisma te miały największy zasięg społeczny). Zwiększenie liczby artykułów podejmujących problem alkoholizmu nastąpiło w latach 90. XIX w., co było konsekwencją recepcji encyklik papieża Leona XIII – *Sapientiae Christianae* z 1890 r. oraz *Rerum Novarum* z 1891 r. Były one fundamentem katolickiej nauki społecznej; w doktrynie tej propagowanie trzeźwości zostało uznane za ważny obszar działalności i obowiązek duchowieństwa. W publicystyce pisano o religijnym, duchowym i moralnym wymiarze nałogowego pijaństwa, podkreślając wzrost jego skali i potrzebę podjęcia działań zapobiegawczych, także w środowisku rodzinnym (F., 1898, s. 498). Szkodliwość alkoholizmu opisywano również w kategoriach społecznych i ekonomicznych (Alkoholizm i jego skutki moralne, 1889, s. 710-712). Eskalację alkoholizmu uznano za *signum temporis* nowoczesności, czynnik wywołujący „prawdziwą klęskę socjalną. (...) Badacze spraw społecznych przyznają, że pijaństwo jest tak stare jak świat, ale że ta jego forma, którą nazwano alkoholizmem, jest klęską nowoczesną” (Nowodworski, 1893, s. 285). Wiele pisano o niepokojącej skali pijaństwa w środowisku robotniczym. Na początku XX w. publicyści katoliccy szkodliwość pijaństwa zaczęli przedstawiać jako problem ogólnospołeczny, wspominali o nim już nie tylko w odniesieniu do ludu, ale także elitarnych grup społecznych.

Wiele miejsca poświęcano fatalnemu wpływowi alkoholizmu na życie rodziny. Jej rolę w nauczaniu społecznym Kościoła wyeksponowano jako fundament życia społecznego oraz najważniejsze środowisko wychowujące człowieka i kształtujące jego wartości oraz postawy. W licznych tekstach pisano, że alkoholizm przyczynia się do osłabienia więzi między małżonkami oraz rodzicami i dziećmi, stając się źródłem cierpienia całej rodziny. „Ognisko domowe, które powinno być cichym schronieniem i świętym przybytkiem, pod wpływem alkoholizmu przemienia się w piekło” (Walka z alkoholizmem, 1900, s. 552).

O społecznej szkodliwości nałogu alkoholowego na przełomie XIX i XX w. pisano także w publicystyce innych wyznań, m.in. w prasie wydawanej przez Kościoły protestanckie, w tym w „Zwiastunie Ewangelicznym” (Gundlach, 1910). Nadając nakazowi trzeźwości uzasadnienie religijne, zwracano uwagę na degeneracyjny wpływ alkoholizmu na relacje międzyludzkie i struktury społeczne. Zarówno w prasie katolickiej, jak i protestanckiej rzadko podnoszono natomiast kwestię zdrowotnej szkodliwości nałogu, choć czasami odwoływano się do ustaleń lekarzy. Koncentrowano się na przedstawieniu argumentów dotyczących religijnych, moralnych i społecznych konsekwencji alkoholizmu. W niewielkim stopniu odnoszono się do higienicznych i medycznych aspektów nałogu, na początku XX w. wyraźnie obecnych nie tylko w tekstach specjalistów, ale również w świeckiej publicystyce społecznej.

Medykalizacja alkoholizmu a oczekiwania wobec rodziny u schyłku XIX i na początku XX w.

W ostatnich dekadach XIX w. w dyskursie o alkoholizmie w Królestwie Polskim, podobnie jak w całej Europie i USA, utrwaliła się tendencja problematyzowania go w perspektywie

higienicznej i medycznej. Podejście do pijaństwa jako zjawiska klasyfikowanego przy pomocy pojęć moralnych stopniowo ustępowało konstrukcji alkoholizmu definiowanego jako problem społeczny i medyczny. Medyczna wykładnia pijaństwa w XIX w. szybko przekroczyła progi piśmiennictwa specjalistycznego i dyskusji ekspertów. Medykalizacja alkoholizmu łączyła się z ujmowaniem problemu w kategoriach i praktykach zdrowotnych oraz ekspansją retoryki medycznej. Dotyczyło to nie tylko tekstów naukowych; język medyczny przenikał także do poradników oraz prasy społeczno-kulturalnej, społeczno-politycznej, prasy dla ludu, czasopism kobiecych, periodyków dla młodzieży. Powszechnie używano pojęcia „alkoholizm” zamiast wcześniej stosowanego terminu „pijaństwo”, podobnie do codziennego języka wprowadzono określenia „patologia”, „zwyrodnienie”, „degeneracja”, „nałóg”.

Podejście scjentystyczne przyjmowało nowe perspektywy w definiowaniu i analizowaniu (nad)używania alkoholu, również w kontekście wpływu nałogu na sytuację rodziny (Puławski, 1899; Skalski, 1910). Uznanie alkoholu za jedno z najważniejszych zagrożeń zdrowia publicznego sprzyjało przyjęciu oczywistości medykalizacji i włączeniu (nad)używania alkoholu do pojęcia zdrowia, definiowanego w kategoriach ryzyka, zagrożenia i nadzoru. Łączyło się to z postulatami kontrolowania życia prywatnego obywateli. Konstruowanie zagrożeń społecznych w kategoriach biologicznych prowadziło bowiem do przedstawiania konsekwencji spożywania alkoholu nie tylko jako problemu indywidualnego, ale także jako przyczyny zwyrodnienia całej populacji. Imperatyw trzeźwości, uzasadniany argumentami medycznymi i higienicznymi, eksponował problem dziedziczności jako czynnik szczególnej wagi. Konsekwencją takiego podejścia było przyjęcie założenia, że rodzina jest podstawową komórką, odpowiedzialną za kondycję społeczeństwa. Lekarze i higieniści przekonywali, że małżeństwo powinno służyć rozwojowi, doskonaleniu duchowemu i fizycznemu gatunku ludzkiego. Oczekiwali wyeliminowania alkoholu jako trucizny życia rodzinnego oraz źródła degeneracji społecznej.

Podkreślając, iż spożywanie trunków w szczególny sposób zagraża wychowaniu dzieci, zwracano uwagę przede wszystkim na aspekt biologiczny, przedstawiany w kategoriach eugenicznych (Gawin, 2003). Dyskusja o alkoholizmie łączyła się z debatami na temat higieny rasy, zakresu ingerencji w życie prywatne, roli nauki w diagnozowaniu problemów moralnych i społecznych. Lekarka Justyna Budzińska-Tylicka w poradniku dla kobiet alkoholizm zaliczała do „przekleństw dziedzicznych” i oceniała, że „wśród potomstwa alkoholików często znajdują się idioci, epileptycy, histerycy, neurastenicy, ludzie skłonni do psychoz, samobójcy, włóczęgi i zbrodniarze” (Budzińska-Tylicka, 1909a, s. 201). W myśl koncepcji eugenicznych potomstwo pijących rodziców uznawała za „małowartościowe”; „zbrodnią rodzicielską” nazywała danie życia „zwyrodniałej, nieszczęsnej istocie” (Budzińska-Tylicka, 1909a, s. 202). Podobnie o przyjęciu na świat dziecka rodziców spożywających alkohol pisało wielu lekarzy, kierujących się założeniem, że osoby obciążone „dysgenicznym” brzemieniem są skazane na jakąś formę zachowań dewiacyjnych. Ludwik Bregman pisał, że choroba alkoholowa rodziców „sprowadza zwyrodnienie potomstwa, zwiększenie się liczby małoletnich przestępców, idiotów i epileptyków oraz prostytutek” (Bregman, 1906, s. 210). W publicystyce społecznej i naukowej podkreślano, że dzieci rodziców nadużywających alkoholu „zawsze są nienormalne,

zawsze wykazują skłonności do ciężkich chorób nerwowych i umysłowych, do zbrodniowości i samobójstwa” (Sterling, 1909, s. 136). Przyjęcie deterministycznej wizji procesów ludnościowych i przekonanie o różnej, wynikającej z czynników biologicznych wartości ludzkiego życia prowadziło do konkluzji, że dzieci alkoholików są „zawadą i hańbą dla swej rodziny i społeczeństwa” (Budzińska-Tylicka, 1909b, s. 27).

Alkoholizm jako zagrożenie rodziny, ładu społecznego i narodu

Eksponowanie społecznego wymiaru szkodliwości alkoholizmu i podkreślanie roli rodziny w propagowaniu trzeźwości, jak przedstawiono to wyżej, było powszechnie obecne w piśmiennictwie na początku XX w. Dotyczyło to zarówno tekstów, w których konceptualizowano pijaństwo jako problem głównie moralny i religijny, jak i artykułów traktujących alkoholizm jako zagadnienie przede wszystkim medyczne i higieniczne. W każdym wypadku masowe pijaństwo uznawano za szczególne zagrożenie dla ładu społecznego.

Alkoholika przedstawiano jako istotę niebezpieczną dla siebie i innych, tyrana rodziny, który wprowadza „w stosunki rodzinne zamęt a najczęściej otwiera wrota nędzy i upodlenia” (Krzewienie trzeźwości, 1899, s. 446). U schyłku XIX i na początku XX w. najczęściej pisano o alkoholizmie mężczyzn z niższych grup miejskiej społeczności – niezamożnych rzemieślników i robotników. Nałóg robotników traktowano jako zjawisko najbardziej niebezpieczne dla ładu społecznego. Przekonywano, że alkoholizm „wprowadza niesnaski do rodzin, on rujnuje klasy pracujące nie tylko materialnie, ale moralnie i umysłowo” (Umiński, 1909, s. 2). W publicystycznych opisach alkoholik był jednocześnie „słabym ogniwem” społeczeństwa, źródłem jego obciążenia ekonomicznego oraz czynnikiem biologicznej i/lub duchowej degeneracji. Zwracano uwagę na związek między nadużywaniem trunków a pauperyzacją i przestępczością. W publicystyce społecznej i prasie dla ludu stale podkreślano, że „pijak okrada nie tylko siebie, ale i swoją rodzinę i społeczeństwo” (Chętnik, 1914, s. 177).

Stale podejmowanym zagadnieniem był demoralizujący wpływ pijących rodziców na dzieci. W prasie pojawiały się wypowiedzi o braku odpowiedzialności rodzicielskiej pijaków, zaniedbywaniu potomstwa i stosowaniu wobec niego przemocy. Incydentalnie formułowano postulaty przymusowego odbierania pijącym rodzicom ich dzieci i umieszczania ich w „przytułkach leczniczo-pedagogicznych” (Krzewienie trzeźwości, 1899, s. 445). Zofia Daszyńska-Golińska, zagorzała zwolenniczka abstynencji, przestrzegała: „synowie pijaków wyrastają na zbrodniarzy, a córki stają się prostytutkami” (Daszyńska-Golińska, 1905, s. 28). Pisząc o dramacie rodzin cierpiących z powodu nałogu, podkreślała: „alkoholizm sieje niezgody rodzinne, podtrzymuje podwójną moralność, staje się przyczyną upadku rodzin i szczęścia jednostek. Powoduje często rozwody” (Daszyńska-Golińska, 1907, s. 129). Analizowała demograficzne konsekwencje alkoholizmu. Uważała, że z powodu pijaństwa „albo rodzi się mniej dzieci, albo też dzieci te są fizycznie słabe, podlegają chorobom, kalectwu, wreszcie wymierają” (Daszyńska-Golińska, 1905, s. 29).

Nie podważając znaczenia zjawiska masowego pijaństwa – który był realnym, poważnym problemem społecznym – trzeba zwrócić uwagę, że w ostatnim dziesięcioleciu

przed wybuchem I wojny światowej wyraźna była tendencja do konstruowania go jako kozła ofiarnego wszystkich rodzajów problemów społecznych. Alkoholizm był też tematem zastępczym w obliczu innych ważnych wydarzeń i procesów. Traktowano go jako wyjaśnienie i przyczynę zmian obyczajowych i społecznych, które budziły niepokój i krytykę. Za przykład służyć może sposób wyjaśniania sytuacji dzieci z rodzin, w których matka pracowała poza domem. Na łamach czasopisma „Nasz Sztandar” pisano, że żona uzależnionego od alkoholu robotnika, zmuszona podjąć pracę zarobkową,

aby wyżywić i wychować dzieci, nie może, bo nie ma czasu, spełnić swej misji dobrego ducha domowego ogniska. (...) idzie do fabryki, pralni, magazynu, na wyrobek, dzieci zaś – na ulicę. Oto jedna z przyczyn waleśniania się dzieci po ulicach wielkiego miasta (X.Y., 1913, s. 123).

Nie dostrzegano innych uwarunkowań pracy zawodowej matek – ani ekonomicznych, wynikających ze zbyt niskich wynagrodzeń robotników, które nie pozwalały na utrzymanie licznej rodziny z pensji mężczyzny, ani aspiracji emancypacyjnych kobiet.

Na początku XX w. w całej Europie jako punkt odniesienia w dyskursie o alkoholizmie przyjmowano perspektywę narodu. Johan Edman (2015) zauważa, że problem alkoholowy rozpatrywano w kontekście kondycji narodu i siły państwa podczas międzynarodowych konferencji antyalkoholowych. Na ziemiach polskich w dobie zaborów, w warunkach braku własnej państwowości, troska o siłę narodu miała szczególne znaczenie. Jakub Glass w wystąpieniu na warszawskiej konferencji antyalkoholowej w 1907 r. podkreślał szczególną sytuację Polaków:

jeśli ktoś powiedział, że alkohol jest największym wrogiem cywilizacji, bodaj czy nie z większą jeszcze słuszością my, pariasi na własnej ziemi, powiedzieć możemy, że alkohol jest największym wrogiem Polski (Glass, 1907, s. 31).

Włączenie do perswazyjno-normatywnych wypowiedzi o nałogu alkoholowym kategorii narodu sprzyjało konstruowaniu zagrożeń dla bezpieczeństwa i stabilności wspólnoty, której dążenia niepodległościowe były eksponowane w sposób bezpośredni lub zawalowany, z uwagi na ingerencję cenzury (II Zjazd abstynentów polskich, 1905, s. 532).

Trzeźwość traktowano jako *conditio sine qua non* działań niepodległościowych, jej brakiem tłumaczono ich niepowodzenia. Odwoływano się do słów Adama Mickiewicza, który w 1832 r. pisał:

A któż kiedy widział, aby brzuch pełny dawał mądrość, i głowa pijana zgodę, aby z mięsa i wina wskresić Ojczyznę? I dlatego zmowy i spiski takie nie udają się, bo jaki początek, taki koniec. A lekarze wiedzą, iż dziecię poczęte z ojca, który się obżart i opił, głupie jest i niedługo żyje (Mickiewicz, 1983, s. 237).

Abstynencji nadawano zatem patriotyczny wymiar. Obowiązek troski o trzeźwość wyznaczano także – jeśli nie przede wszystkim – rodzinie. Odgrywała ona rolę szczególnie ważną wobec braku dostatecznej dbałości w tym zakresie administracji państwa. Publicyści i uczeni w Królestwie troszcili o trzeźwość w życiu prywatnym nadawali tym większą

rangę, że ustanowione przez władze zaborcze kuratoria trzeźwości łączyły akcje na rzecz walki z alkoholizmem z działaniami rusyfikacyjnymi wobec Polaków.

Fundamentalną rolę rodziny w działaniach na rzecz wstrzemięźliwości alkoholowej podnoszono w kontekście jej znaczenia w wychowaniu młodego pokolenia, które uznawano za „przyszłość narodu”. W ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej w publicystyce społecznej i naukowej coraz częściej pisano o nadziejach na odzyskanie niepodległego państwa. Źródłem jego odnowy mieli być silni i trzeźwi obywatele, a szczególne znaczenie przypisywano młodemu pokoleniu. Za wychowanie do trzeźwości dzieci i młodzieży odpowiadać miała rodzina, choć wskazywano również na zadania szkoły, która powinna się angażować w propagowanie dobrych wzorców, gdy zawodził w tym zakresie dom rodzinny (Chodecki, 1907). Szkoła była jednak również instytucją rusyfikacji, podczas gdy rodzina – miejscem pielęgnowania wartości narodowych. Bardzo ważną rolę w walce z alkoholizmem w zaciszu domowym wyznaczano żonom i matkom (Daszyńska-Golińska, 1907; Budzińska-Tylicka, 1909b; w.s., 1908; X.Y., 1913).

Zakończenie

Alkoholizm, przedstawiany jako zagrożenie jednostki, rodziny i społeczeństwa, był jednym z najważniejszych problemów w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. Masowe pijaństwo uznawano za podstawową przyczynę nieszczęść, patologii i trudności społecznych: przestępczości, zwiększonej śmiertelności, antagonizmów, ubóstwa, problemów zdrowotnych i wychowawczych. Uwzględnianie nowych pojęć i sposobów postrzegania pijaństwa, dążenie do opisywania go w nawiązaniu do społecznej nauki Kościoła, wiedzy medycznej, pedagogicznej, socjologicznej wiązało się z „wchodzeniem” Kongresówki w nowoczesność. Walka z alkoholizmem, także w kontekście troski o rodzinę, wymagała sprawnych struktur niepodległego państwa, wyspecjalizowanych instytucji, wprowadzenia przepisów prawa. Plany propagatorów higieny w zakresie walki z alkoholizmem mogły być – i częściowo były realizowane po 1918 r. W okresie braku własnej państwowości zasadniczą rolę w ograniczaniu skali pijaństwa i wychowaniu w abstynencji dzieci i młodzieży wyznaczano rodzinie, od której oczekiwano świadomej i prospołecznej postawy. Prowadzona w rodzinie walka z alkoholizmem miała być czynnikiem odnowy moralnej i narodowej. Ważne funkcje w tej dziedzinie miały pełnić kobiety. Ich działalność na rzecz krzewienia trzeźwości miała być realizowana nie tylko w środowisku rodzinnym; oznaczała także zaangażowanie kobiet jako wychowawczyń i działaczek abstynenckich w sferze publicznej. Wyznaczało to ważny obszar aktywności w zakresie obywatelstwa kobiet.

BIBLIOGRAFIA

- II Zjazd abstynentów polskich. (1905). *Zdrowie*, 6, 532-534.
- Alkoholizm i jego skutki moralne. (1889). *Przegląd Katolicki*, 49, 710-712.
- Boldyrew, A. (2008). *Matka i dziecko w rodzinie polskiej. Evolucja modelu życia rodzinnego w latach 1795-1918*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Boldyrew, A. (2016). *Spółczesność Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864-1914*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bregman, L. (1906). O celach i zadaniach propagandy wstrzemięźliwości. *Zdrowie*, 4, 206-215.
- Budzińska-Tylicka, J. (1909a). *Higiena kobiety i kwestie społeczne z nią związane*. Warszawa: Towarzystwo Akc. S. Orgelbranda Synów.
- Budzińska-Tylicka, J. (1909b). O potomstwie alkoholików. *Czystość*, 2, 27-29.
- Chętnik, A. (1914). Jak zwalczać pijaństwo. *Zorza*, 12, 177-178.
- Chodecki, W. (1907). Alkohol i szkoła. *Zdrowie*, 6, 463-471.
- Daszyńska-Golińska, Z. (1905). *Pijaństwo nasz wróg*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arct.
- Daszyńska-Golińska, Z. (1907). Największy wróg szczęścia kobiety. *Ster*, 3, 127-130.
- Edman, J. (2015). Temperance and Modernity: Alcohol Consumption as a Collective Problem, 1885-1913. *Journal of Social History*, 49, 20-52.
- F. (1898). Alkoholizm. *Przegląd Katolicki*, 32, 481-482.
- Gawin, M. (2003). *Rasa i nowoczesność. Historia polskiego ruchu eugenicznego (1880-1952)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Glass, J. (1907). Alkohol a prawo. *Przyszłość*, 4, 29-31.
- Gundlach, R. (1910). Wystawa przeciwalkoholowa w Łodzi. *Zwiastun Ewangeliczny*, 1, 16-19.
- Kłopotowski, I. (1903). *Co czyni pijaństwo i litania o uproszenie wstrzemięźliwości*. Warszawa: druk „Gazety Rolniczej”.
- Krzewienie trzeźwości. (1899). *Przegląd Tygodniowy*, 41, 445-446.
- Mickiewicz, A. (1983). *Księgi pielgrzymstwa polskiego*. W: tenże, *Dzieła poetyckie*, t. 2, oprac. Z. Dokurno. Warszawa: Czytelnik.
- Mikoszewski, K. (1862). *Kazania o pijaństwie*. Warszawa: Drukarnia Józefa Ungra.
- Nowodworski, M. (1893). *Encyklopedia kościelna*, t. XIX. Warszawa: Drukarnia Czerwińskiego i Spółki.
- Puławski, A. (1899). *Pogadanka o picu trunków i pijaństwie: odczyt popularny, zalecony przez Warszawskie Towarzystwo Higieniczne*. Warszawa: Księgarnia G. Centnerszvera.
- Skalski, S. (1910). *Alkoholizm i sprawa robotnicza*. Łódź: Tłocznia A. Karskiego.
- Sterling, W. (1909). O samobójstwach wśród dzieci i młodzieży szkolnej. *Wychowanie w Domu i Szkole*, 2, 119-137.
- Szubstarski, T. (1917). *Sześć nauk o pijaństwie*. Radom: J. Grodzicki i S-ka.
- Umiński, W. (1909). Precz z truciznami! Kofeina – Nikotyna – Alkohol. *Tygodnik Mód i Powieści*, 31, 2-3.
- Walka z alkoholizmem. (1900). *Przegląd Katolicki*, 36, 551-553.
- w.s., (1908). Wpływ alkoholu na stosunek pici obojga. *Przyszłość*, 1, 11-12.
- X.G.G. [German Grabowski]. (1883). *Słowa prawdy o papierosianej modzie i o pijaństwie dla ludu*. Warszawa: Drukarnia Franciszka Czerwińskiego.
- X.Y. (1913). Kobieta, alkohol i dziecko. *Nasz Sztandar*, 7, 123-125.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>